

УДК 159.955.4:159.922:378

Васильєва О.М.

к.п.н., доцент кафедри професійної освіти

E-mail: erikson.08@mail.ruПодільський державний аграрно-технічний університет
м. Кам'янець-Подільський

РОЛЬ РЕФЛЕКСІЇ В САМОРОЗВИТКУ МАЙБУТНЬОГО ПРОФЕСІОНАЛА

Vasilieva O.M.

Ph.D. (Psyc. sciences), Associate Professor, Department of Professional education

E-mail: erikson.08@mail.ruState Agrarian and Engineering University in Podilya
Kamianets-Podilskyi

THE ROLE OF REFLECTION IN THE SELF- DEVELOPMENT PROCESS OF FUTURE PROFESSIONALS

Анотація

Вступ. Рефлексивні процеси задіяні практично в усіх галузях людської діяльності, що підтверджує важливість їх вивчення. Аналіз наукових джерел свідчить, що поняття рефлексії дотепер мало розроблене в науці. Актуальними залишаються питання цілеспрямованого формування і культивування у людини здатності до рефлексії, а також змісту рефлексії в психології та стосовно навчальної діяльності на яких і акцентовано наше дослідження.

Методи. В процесі дослідження застосовувалися методи: аналіз, зіставлення, узагальнення, спостереження та ін..

Результати. В статті розглядається сутність поняття «рефлексія» як здатності людини до самоаналізу, осмислення і переосмислення своїх предметно-соціальних відносин з навколишнім світом і як складової розвинутого інтелекту людини; досліджено зміст рефлексії в процесі навчальної діяльності; проаналізовано роль рефлексії в процесі саморозвитку та професійного становлення.

Перспективи. Розробка ефективної методики для визначення рівня рефлексивності фахівця, як складової змісту професійної освіти.

Ключові слова: рефлексія, рефлексивно-оціночні дії, саморозвиток, професійне становлення, професійна освіта.

Abstract

Introduction. Reflexive processes are used practically in all spheres of human activity, and this point confirms the importance of its research. The scientific sources analysis shows that the question of reflection is studied purely. The questions of purposeful formation and activation for a man ability for reflection and the place of a reflection in psychology and its relation to the educational process are actual.

Methods. The author used the following methods during the research: analysis, comparison, generalization, supervision and others.

Results. The article presents the essence of concept "reflection" as the ability of the person to introspection, judgment and re-judgment of the subject and social relations with the world around and as a part of the developed intelligence of the person; the maintenance of a reflection in educational process is investigated; the reflection role in the course of self-development and professional formation is analyzed.

Discussion. *The development of an effective technique for determination of level of an expert reflexivity.*

Keywords: *reflection, reflexive and estimated actions, self-development, professional formation, professional education.*

Аннотация

Вступ. *Рефлексивные процессы задействованы практически во всех областях человеческой деятельности, что подтверждает важность их изучения. Анализ научных источников свидетельствует, что понятие рефлексии, до сих пор, мало разработанное в науке. Актуальными остаются вопросы целенаправленного формирования и культивации у человека способности к рефлексии, а также содержания рефлексии в психологии и в отношении учебной деятельности на которых и акцентировано наше исследование.*

Методы. *В процессе исследования применялись методы: анализ, сопоставление, обобщение, наблюдение.*

Результаты. *В статье рассматривается сущность понятия «рефлексия» как способности человека к самоанализу, осмысления и переосмысления своих предметно-социальных отношений с окружающим миром и как составляющей развитого интеллекта человека; исследовано содержание рефлексии в процессе учебной деятельности; проанализирована роль рефлексии в процессе саморазвития и профессионального становления.*

Перспективы. *Разработка эффективной методики для определения уровня рефлексивности специалиста, как составляющей содержания профессионального образования.*

Ключевые слова: *рефлексия, рефлексивно-оценочные действия, саморазвитие, профессиональное становление, профессиональное образование.*

Вступ. Будь-яка діяльність людини, в точу числі і навчальна, супроводжується рефлексивно-оціночними діями (під цими діями ми розуміємо дії суб'єкта, спрямовані на усвідомлення своїх вчинків, перетворення власних дій, свого «Я», своїх відносин зі світом). Але людина досить часто, на початковому етапі, виконує ці дії неусвідомлено, стихійно. Тому актуальним є питання про ціленаправлене формування і культивацию у людини здатності до рефлексії, що є важливим у багатьох сферах людської діяльності, зокрема в професійній освіті.

Однак, як свідчить аналіз наукових джерел, проблема розвитку рефлексії і її ролі в саморозвитку людини, в становленні самостійності людини в діяльності, є однією з найскладніших, багатограних і до сьогодні недостатньо і усестороннє висвітленою. Та й саме поняття рефлексії дотепер мало розроблене в науці. Зокрема, недостатньо вивченим залишається феномен рефлексії з психологічної точки зору в навчальній діяльності та професійному становленні особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема рефлексії досліджувалась як зарубіжними так і вітчизняними науковцями. Зокрема, цією проблемою цікавились такі вчені як К.А.Альбуханова-Славская, Б.Г. Ананьев, Г.А. Антипов, І.Є. Берлянд, П.П. Блонський, М.Ю. Варбан, Л.С. Виготський, В.В. Давидов, О.А. Донських, Х.Хекхаузен, Д. Елкінз, Т.М. Яблонська та ін.. В працях цих авторів поняття «рефлексія» залучається як пояснювальний принцип для розкриття психологічного змісту різних феноменів, таких, як мислення, пам'ять, свідомість, особистість, спілкування, діяльність тощо. У цьому випадку береться до уваги інтегративна функція рефлексії стосовно різних психічних процесів і сфер практики.

На основі власного аналізу та досліджень висвітлених в роботі [1], можна виділити ряд актуальних проблем теоретичного й експериментального дослідження рефлексії: складання типології функцій рефлексії в організації діяльності та спілкування; дослідження рефлексії як рівня (або компонента) мислення і механізму саморозвитку особистості у творчому процесі, а також проведення прикладних досліджень рефлексії для практично значимих розробок у галузі соціальної, педагогічної, інженерної

психології і патопсихології.

Наскільки широкий спектр проблеми у сфері рефлексії обумовлений тим, що рефлексивні процеси задіяні в регуляції практично всіх галузей людської діяльності, а також неможливістю використання традиційного аналітичного підходу до вивчення питання. Недостатньо розв'язані проблеми рефлексії свідчать про необхідність подальших наукових досліджень у цій сфері.

Мета. Метою статті є теоретичний аналіз наукових джерел визначення змісту рефлексії в психології та професійній освіті; з'ясування впливу рефлексії на саморозвиток особистості майбутнього професіонала.

Методологія. Для досягнення мети було використано комплекс взаємопов'язаних методів дослідження: аналіз, зіставлення, порівняння і узагальнення наукової літератури, спостереження.

Результати. Гуманізація і гуманітаризація вищої освіти передбачає особистісно-орієнтований підхід та перенесення акценту з інформаційного на смислопошукове навчання. Ми можемо лише тоді стверджувати про повноцінність навчання, коли в процес їх засвоєння «включені» механізми розвитку особистості.

Оволодіння професійними знаннями, уміннями, навичками має допомогти становленню зрілої, самодостатньої і самобутньої особистості, яка в змозі побудувати власний світ цінностей, брати на себе відповідальність, володіти собою та механізмами самовдосконалення як у професійній, так і в особистісній сферах, володіти способами вирішення наукових і життєвих проблем, відкрити рефлексивний світ власного «Я» і навчитися ним керувати. Професіонал може існувати тільки в умовах свідомого спостерігача і керівника, якими є сама людина, її свідомість. Ми відносимо це до тих якостей, які є важливими для професіонала майже всіх професій. Тобто професіонал має мати розвинуту рефлексію [2, с.113].

«Рефлексія» є поняттям загальнонауковим. У контексті філософської проблематики рефлексія трактується як здатність розуму й мислення звертатися до себе, аналіз знання з метою одержання нового знання, самоспостереження за станом розуму й душі, вихід з пориненості життєдіяльністю в ментальний план, дослідницький акт, спрямований на основи власного здійснення.

У сучасній філософії маємо такі визначення рефлексії: 1) здатність розуму звертати свій «погляд» на себе; 2) мислення про мислення; 3) аналіз знання з метою отримання нового знання або перетворення неявного в явне; 4) самоспостереження за станом розуму й душі; 5) вихід із зажуреності в життєдіяльність; 6) дослідницький акт, спрямований людиною на саму себе, тощо [3].

Однак, сьогодні, поняття рефлексії є вже не тільки філософським і загальнонауковим, але й спеціально-науковим, зокрема психологічним поняттям. Цей факт з особливою гостротою ставить проблему виявлення власне психологічного змісту даного поняття, тим більше, що звертання психології до проблематики рефлексії визначається не лише загальнонауковими передумовами, які пов'язані з питаннями практики, але й наявною внутрішньо психологічною передісторією та традиціями дослідження механізмів свідомості.

У вітчизняній психології феномен рефлексії розуміється як здатність людини до самоаналізу, самостійності осмислення і переосмислення своїх предметно-соціальних відносин з навколишнім світом і являє собою складову частину розвинутого інтелекту людини (Л.С. Виготський, В.В. Давидов, А.Н. Леонтьєв, Я.А. Пономарьов, С.Л. Рубінштейн) [4, 5, 6, 7, 8].

У своїх дослідженнях такі вчені, як: М.М. Бахтін, Н.А. Бердяєв, Ю.М. Лотман, М.К. Мамардашвілі підкреслювали важливість і унікальність місця та ролі рефлексії в інтегральній структурі особистості людини, указуючи на обсяг і поліфонічність

психологічного змісту рефлексії, її поліфункціональність, багатий спектр ознак і властивостей.

І.С. Ладенко, О.А. Донських, Г.А. Антипов відводять рефлексії методологічну роль у пізнанні і пояснюють появу цілого ряду наукових філософських, психологічних, соціологічних, педагогічних та культурологічних праць потребою в рефлексії як необхідному компоненті процесів адаптації людини до динаміки умов у яких відбувається певна діяльність, зокрема і професійна [9, с. 188].

В психологічних дослідженнях зв'язок між рефлексією і навчальною діяльністю розглядається на рівні суб'єкта (В.В. Давидов, М.І. Дідора та ін.)

Професіонал може існувати, як вже зазначалося, тільки в умовах активного керування своєю свідомістю. Але це стає можливим лише тоді коли професіонал має розвинену рефлексію. На наше глибоке переконання, самокерування є необхідною умовою успішності засвоєння професійних знань студентами, що є можливим через самопізнання, саморозуміння, саморегуляцію, саморозвиток (самозаміна суб'єкта у напрямі свого Я-ідеального, яке виникає під впливом зовнішніх та внутрішніх причин). Саморозвиток особистості пов'язаний з її життєдіяльністю, у межах якої він здійснюється.

Погоджуючись зі значимістю саме провідної ролі суб'єкта в успішності здійснення як функціональної, так і змістовної сторони професійної діяльності, ми вважаємо, що саме рефлексія є тим психологічним механізмом, який і сприяє усвідомленню суб'єктом усіх сторін реалізації цієї діяльності [2, с. 92].

Отже, стосовно професійної освіти зміст рефлексії полягає в усвідомленні студентами змісту навчально-виховної діяльності, її процесу і свого місця в цій роботі. Навчання відбувається в студентській групі, колективі. І якщо усвідомлення інтелектуальної сили колективу, постановка проблеми, цілевизначення, планування, виконання практичних та самостійних завдань і рефлексивно-оціночних дій виконуються самим студентом, тоді студент стає суб'єктом власної навчальної діяльності. Але для того, щоб студент усвідомлено, а не по волі викладача став суб'єктом навчальної діяльності, він повинен усвідомити необхідність такого становлення. Це усвідомлення найлегше виникає в процесі рефлексії, який організований в логіці розвитку колективної співпраці. Саме завдяки такій організації рефлексія стає зовнішньо вираженою, керованою і перетворюється в механізм узагальнення потреб і інтересів, механізм колективного цілепокладання.

Формування у студентів здібностей до рефлексії має відбуватися на кожному занятті, в процесі рефлексивно-оціночних дій. Із колективно організованої рефлексії народжується узагальнена колективна мета, планування, реалізація і новий виток рефлексивно-оціночних дій. Кожен вид дій студентів у навчальній діяльності супроводжується індивідуальною чи колективною рефлексією і оцінкою, де еталоном виступає орієнтація на майбутню професійну діяльність. Саме із оволодіння студентом рефлексивно-оціночними діями професійної спрямованості розпочинається професійне становлення. Отже, рефлексивно-оціночні дії стають одночасно і методичним засобом, який допомагає становленню студента як фахівця під час вивчення спеціальних дисциплін. В такій ситуації рефлексивно-оціночні дії із засобу діяльності одночасно стають її предметом. Тобто виникає синкретична розгорнута рефлексивно-оціночна діяльність, або друга рефлексія. При цьому повторна рефлексія розпочинає усвідомлюватися в якості особливості діяльності, яка, як і інша друга, пропонує свої цілепокладання, реалізацію і рефлексію (тобто, з'являється рефлексія на рефлексію).

Висновки. Проведені нами дослідження дозволяють виділити найбільш важливі моменти у сучасному розумінні явища рефлексії. Потреба в рефлексії виникає лише тоді, коли з'являються сумніви в обгрунтованості вихідних передумов. Рефлексія виявляється

в здатності суб'єкта до самоаналізу й осмислення основ своїх дій, учинків, системи своїх відносин з навколишнім світом. Рефлексивно-гуманістичний напрямок у психології трактує рефлексію як переосмислення людиною відносин із предметно-соціальним світом, що виражаються у виробленні більш адекватних знань про світ з подальшим втіленням у вигляді конкретних дій. Сьогодні проблем рефлексії торкаються представники різноманітних галузей практичної і теоретичної діяльності. Тому не втрачає своєї актуальності питання про цілеспрямоване формування і культивування у людини здатності до рефлексії, що є досить важливим питанням стосовно професійної освіти. Перспективними дослідженнями пов'язаними з рефлексією є питання включення рефлексії в усі складові змісту професійної освіти, а також питання розробки ефективної методики для визначення рівня рефлексивності фахівця-аграрія.

Список використаних джерел

1. Журавльов В.В. Историчний аспект дослідження рефлексії [Текст] / В.В. Журавльов // Збірник наукових праць № 35. Частина II. Хмельницький: Видавництво національної академії Державної прикордонної служби України імені Б.Хмельницького, 2005. – С.91-93.
2. Параскевич Л.Г. Рефлексія як психологічний механізм професійного становлення курсантів [Текст] / Л.Г. Параскевич // Збірник наукових праць № 35. Частина II. Хмельницький: Видавництво національної академії Державної прикордонної служби України імені Б.Хмельницького, 2005. – С. 113-117.
3. Философская энциклопедия: В 6 т. – М.: Советская энциклопедия, 1981. – С. 348-350.
4. Выготский Л.С. Собрание сочинений: в 6 т. [Текст] / Л.С. Выготский. – Т 3: Проблемы развития психики. – М., 1983. – 368 с.
5. Давыдов В.В., Зак А.З. Уровень планирования как условие рефлексии [Текст] / В.В. Давыдов, А.З. Зак // Проблемы рефлексии: современные комплексные исследования. – Новосибирск: Наука, 1987. – С. 43-48.
6. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики [Текст] / А.Н. Леонтьев. – М., Издательство МГУ, 1981. – С. 584.
7. Семонов И.Н., Степнов С.Ю. Методический анализ проблемы продуктивности мышления и его формирование в личностно-рефлексивном диалоге [Текст] / И.Н. Семонов, С.Ю. Степнов // Психология рефлексии. – Бийск, 1995. – С. 19-42.
8. Рубинштейн С.Л. Направленность личности: Хрестоматия по психологии [Текст] / С.Л. Рубинштейн. – М., 1987. – С. 152-154.
9. Бодалев А.А. Психология о личности [Текст] / А.А. Бодалев. – М.: МГУ, 1988. – С. 188.

References

1. Zhuravlov, V.V. (2005). *Istorychnyi aspekt doslidzhennia refleksii [The historical aspect of research reflection]*. Khmelnytskyi: National Academy of State Border Service of Ukraine named after V. Khmelnytskyi.
2. Paraskevych, L.H. (2005). *Refleksiiia yak psykholohichniy mekhanizm profesiihoho stanovlennia kursantiv [Reflection as the psychological mechanism of professional development of students]*. Khmelnytskyi: National Academy of State Border Service of Ukraine named after V. Khmelnytskyi.
3. *Fylosofskaia entsyklopediya: V 6 t.* (1981). Moscow: Sovetskaia entsyklopediya.
4. Vyhotskiy, L.S. (1983). *Problemi razvytyia psykhyky [Development problems psyche]*. (Vols. 1-6; Vol. 3). Moscow.
5. Davydov, V.V., Zak, A.Z. (1987). *Uroven planirovaniya kak uslovyie refleksii [Level Scheduling As reflexesterns]*. *Problemy refleksyy: sovremennyye kompleksnyie yssledovaniya*. Novosybyrsk: Nauka, 43-49.
6. Leontev, A.N. (1981). *Problemy razvytyia psykhyky [Development problems psyche]*. Moscow: Moscow State University.
7. Semonov, Y.N., Stepnov S. Iu. (1995). *Metodycheskiy analiz problemy produktyvnosti myshleniya i eho formyrovanye v lychnostno-refleksyvnom dyalohe [Methodological analysis of the productivity problem of thinking and its formation in the personal-reflexive dialogue]*. *Psykhologhiya refleksii*. Byisk, 19-42.
8. Rubynshtein, S.L. (1987). *Napravlenost lychnosty: Khrestomatya popsykholohii [Orientation of the person: A Reader in Psychology]*. Moscow.
9. Bodalev, A.A. (1988). *Psykhologhiya o lychnosty [About personality psychology]*. Moscow: MHU.